

III. Література кінця XVIII — початку XX ст.

Тема 9. Тарас Шевченко (1814 — 1861)

Т.Г. Шевченко - центральна постать українського літературного процесу XIX ст. Його творчість мала вирішальне значення в становленні й розвитку нової української літератури, утвердивши в ній загальнолюдські демократичні цінності та піднісши її до рівня передових літератур світу. У своїй поезії Шевченко звернувся до тем, проблем та ідей (соціальних, політичних, філософських, історичних, художніх), які до нього ще не порушувалися в українській літературі або порушувалися надто несміливо й соціально обмежено.

Геній Великого Кобзаря надзвичайно широкий і багатогранний. Поет, драматург, прозаїк, мислитель, історик, етнограф, географ, фольклорист і художник.

Тарас Шевченко відомий у всьому світі як Великий Кобзар, співець життя народного. Він є основоположником критичного реалізму в українській літературі. Він підняв дух кріпосної України, не зупинився перед зухвалою політикою національного гноблення. Був членом Кирило-Мефодіївського товариства.

Творча спадщина Великого Кобзаря

Збірка поезій «Кобзар»; 9 повістей (із 20-ти задуманих); п'єса «Назар Стодоля»; кілька уривків інших драматичних творів; щоденник; листи.

Поетична збірка «Кобзар» названа в народі Книгою Правди; це «епоха в історії духовного розвитку цілого народу українського», бо вона «відразу відкрила немов новий світ поезії» (І. Франко).

Перше видання «Кобзаря», що вміщувало 8 творів (відкривалося віршем «Думи мої, думи мої...»), припадає на 1840 р.

Етапи творчості Тараса Шевченка:

I - ранній (1838 - 1843 рр.);

II - 1843 - 1847 рр.;

III - невольничча поезія (1847 - 1857 рр.);

- 1847 - 1850 рр. (Оренбург, Кос-Арал);

- 1850 - 1857 рр. (Новопетровська фортеця);

IV - творчість після заслання (1857 - 1861 рр.).

I. Рання творчість

Шевченко виступає переважно як романтик і реаліст одночасно.

Характерні риси:

- інтерес до незвичайного, яскравого, таємничого, фантастичного;
- піднесений стиль мовлення;
- розчуленість (сентиментальність);
- захоплення історичним минулим.

Основні мотиви ранньої творчості:

- сирітство і соціальна нерівність («Тяжко-важко в світі жити»);
- трагічна доля жінки-покритки і розбещеність панів («Катерина», «Мар'яна-черниця»);
- героїчне минуле України («Іван Підкова», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія»);
- тема ролі поета в суспільному житті («Думи мої, думи мої...»);

«Катерина» (1838)

Жанр: ліро-епічна соціально-побутова поема з народного життя.

Тема: розповідь про трагічну долю матері-покритки та дітей-безбатченків в експлуататорському суспільстві та зображення розбещеності російського офіцерства.

Сюжет і композиція

Ліричний вступ

Поема розпочинається зверненням-застереженням до дівчат не кохати москалів-панічів, бо їхня «любов» зрадлива, легковажна, а покинуті «москалями» дівчата часто гинуть морально або накладають на себе руки.

Сюжетна основа твору - розповідь про нещасливе кохання сільської дівчини Катрі, яка на свою біду полюбила пана-офіцера.

Зав'язка сюжету

Знайомство Катерини з офіцером Іваном, його від'їзд і народження у Катрі позашлюбного сина, що викликало осуд усього села.

Перший розділ закінчується повідомленням про те, що «вернулись москалики», але «іншими шляхами» (не до Катерини, яка все чекає на батька дитини). Батьки, прислухаючись до суспільної думки, не можуть чекати.

Другий розділ починається драматичною сценою. У глибокій зажурі сидять за столом батьки Катерини. Мати докоряє дочці тим, що вона, не пошанувавши ні своєї, ні батьківської честі, народила позашлюбне дитя, що є великою ганьбою. Батькам краще не мати на старості підтримки від дочки, аніж на кожному кроці чути глузування з боку односельців. Тому мати проганяє Катерину, наказавши не зізнаватися нікому, що в неї є мати:

Проклятий час-годинонька,

Що ти народилась!

Якби знала, до схід сонця

Була б утопила...

Катерина падає на коліна, просячи пробачення. Але батьки непохитні у своєму рішенні. «Молись Богу та йди собі - мені легше буде», - звучать слова батька.

Третій розділ розпочинається спокійним пейзажем, що підкреслює контрастність між природою і суспільним життям. Катерина з дитиною блукає «чи в лісі», «чи на полі», «чи в діброві з-під колоди вовка виглядає», прямуючи на схід. Зустрічає чумаків, розповідає про свою нещасливу долю.

Настала зима, а Катерина майже боса йде в Московщину. Покритка зустрічає «москаликів», та на ввічливе запитання про Івана почула від них у відповідь грубий, образливий жарт.

Четвертий розділ

Кульмінація - зустріч Катерини з Іваном.. Сподіваючись на обіцяні почуття, дівчина звертається до офіцера ніжними словами, але той робить вигляд, що не знає її, дає грубий наказ прибрати її з дороги.

Розв'язка

У розпачі Катерина залишає дитину серед шляху, а сама топиться у ставку.

П'ятий розділ (виконує роль епілогу): син Катерини (уже підліток) - поводитир у сліпого кобзаря. Хвилюючою є його зустріч з батьком, тепер великим паном, що відцурався своєї дитини.

«До Основ'яненка» (1839)

Один із ранніх творів Т. Шевченка, у якому розкривається тема героїчного минулого України.

«Те диво, що було, минуло» - так поет характеризує українську старовину.

У поезії виявляється сум з приводу знищення козацтва. Мають місце персоніфіковані запитання: «де преславні козаки?» (очерети запитують у Дніпра, могили - у вітру, тирса - у степу, чайки - у синього моря).

Поезія пройнята духом запорозької минувшини, але спроектована на сучасність: автор промовляє до національної свідомості сучасних йому українців. Нація, яка має такі пісенні скарби, не може загинути:

Наша дума, наша пісня,

Не вмре, не загине...

От де, люде, наша слава,

Слава України!

«Гайдамаки» (1839 — 1841)

Це найбільша за обсягом поема Т. Шевченка.

Назва твору: гайдамаками називали учасників Коліївщини - народного антишляхетського повстання 1768 року на Правобережній Україні, що було вершиною національно-визвольної боротьби українського народу.

Жанр: ліро-епічна поема героїчного характеру.

Тема: показ лицарської звитяги українців під час національно-визвольного руху проти свавілля шляхти й корчмарів, зображення сили й працьовитості українського народу, його волелюбності і моральної краси.

Ідея: звеличення національно-визвольного руху України та лицарів Коліївщини, осуд шляхетського свавілля.

Композиція: два вступи, одинадцять розділів, епілог, післямова (хоч і називається вона «Передмова»), гумористичне послання до передплатників.

Особливість композиції - наявність значної кількості вставних пісень і ліричних відступів, у яких поет виступає ніби співучасником подій.

Сюжет

Дві сюжетні лінії:

- розгортання селянського повстання,
- особисте життя Яреми Галайди та пов'язаних з ним персонажів.

Лінії переплітаються, бо Ярема - учасник Коліївщини.

Образи

Основні: Ярема Галайда - не історична постать, але, за народними переказами і піснями, існував насправді; «сирота багатий».

Оксана - кохана дівчина Яреми.

Максим Залізняк, Іван Гонта - історичні постаті, які очолили гайдамацький рух.

Другорядні образи: гайдамаки, конфедерати, титар (батька Оксани), Лейба (корчмар), кобзар Волох, ксьондз, підліток-гайдамак, Гонтині діти.

Стислий переказ твору

Посвята

Поема розпочинається лірично-філософським відступом - посвятою.

Автор розмірковує над плином життя, над вічними змінами в природі і людському суспільстві: «Все йде, все минає і краю немає...» Вічними є лише волелюбні прагнення народу. А виразниками цих прагнень стали гайдамаки. Поет знає, що його думки будуть вороже зустрінуті реакційними письменниками, які вважають:

Коли хочеш грошей,

Та ще й слави, того дива,

Співай про Матрьошу,

Про Парашу, радість нашу,

Султан, паркет, шпори, -

От де слава!!!

У поета - інша слава, інші цінності. Він згадує про часи козацької волі, про славне минуле України. Кругом нього стали його « діти » - породжені поетичною уявою образи твору - гайдамаки. Він радить їм летіти з чужини в Україну, не цуратися мови, якою мати пісень співала, не цуратися своєї історії. Поет просить благословення для них у свого «щирого батька» (Василя Івановича Григоровича, якому присвячено поему).

Інтродукція

Це історичний вступ до поеми, в якому розповідається про політичний стан Польської держави, де зародився гайдамацький рух. Боротьба польських магнатів за владу врешті-решт призвела до втрати Польщею своєї державності. А конфедерати, які мали цю державність захищати, грабували Україну, знущалися з народу. їхні дії викликали обурення проти шляхти - гайдамаки готувалися до повстання, «ножі освятили».

Галайда

Ярема Галайда - наймит, попихач шинкаря Лейби. Він сирота, але «сирота багатий», бо в нього є кохана Оксана. Вночі, коли шинкар лічив гроші, а його дружина і донька спали, Ярема взяв торбу і пішов у Вільшану.

Конфедерати

Цієї ж ночі до Лейби прийшли конфедерати, виламали двері, побили господаря, допитуючись, де його дочка. Корчмар хрестився та божився, що вона вмерла. Конфедерати всіляко принижували Лейбу, а він корився і догоджав їм, підливаючи горілки. А коли шляхта почала вимагати в нього гроші і бити, він сказав, що в нього немає «ні шеляга», а багато червонців зберігається в костьолі у вільшанського титаря. Ще у титаря є гарна дочка Оксана, «як панночка». Конфедерати залишили корчмаря і поїхали у Вільшану.

Титар

У Вільшані попід гаєм Ярема, співаючи, виглядав свою Оксану. Парубок навіть заплакав, чекаючи, бо боявся, що кохана не прийде. А коли побачив її, то зрадів і забув про все. Титарівна забарилася, бо в неї занедужав батько.

Ярема розповів дівчині, що йде в Чигирин дістати свяченого ножа, бо надумав пристати до гайдамаків, здобути славу, багатство і все це скласти до ніг Оксани:

Одягну тебе, обую.

Посаджу, як паву, -

На дзиглику, як гетьманшу,

Та й дивитись буду...

Закохані мріяли, як будуть жити, коли не стане ляхів в Україні. Прощаючись, Ярема і Оксана присяглися один одному у вірнім коханні та й розійшлися.

Тихесенько, гарнесенько,

Щоб ніхто не бачив

Ні дівочі дрібні сльози,

Ні щирі козачі.

А тим часом у титаря засвітилось в усіх вікнах. То конфедерати, - ті, хто нібито зібрався волю боронити, - катували Оксаниного батька, вимагаючи в нього гроші. Титар мовчав.

«Завзята бестія! стривай!»

Насипали в халяви жару...

«У тім'я цвяшок закатай!»

Не витерпів святої кари,

Упав сердега.

Замордувавши титаря, ляхи вирішили запалити церкву. Але тут у хату вбігла Оксана і, побачивши вбитого батька, знепритомніла. Її, непритомну, ляхи забрали з собою.

Свято в Чигирині

Автор згадує колишніх гетьманів, за правління яких Чигирин був містом козацької вольниці. Колись тут збиралось численне козацьке військо. Минув час, і в Чигирині, «як у домовині».

Аж ось поет знов повертається до подій Коліївщини. Над річкою Тясмином, у темнім гаю, зібрались прості козаки і старшина, щоб покарати ворогів:

За кров і пожари

Пеклом гайдамаки

ляхам оддадуть.

Попід дібровою стояли вози з ножами, і повстанці вірили, що ту зброю подарувала Катерина II, яка начебто підтримувала гайдамаків. Козацька старшина, що з'їхалася з різних куточків України, плекала надії на визволення з-під польського гніту, сподівалась, що повернеться влада гетьмана.

Люди чекали дзвонів, що мали сповістити про початок церковної служби, слухали, як співав сліпий кобзар. Нарешті вдарили дзвони. У службі брала участь така сила духовенства, як на Великдень. Поміж возами ходили попи з кропилами і святити зброю. А благочинний закликав громаду:

Молітесь, діти! страшний суд

Ляхи в Україну несуть -

І зарідають чорні гори.

Він нагадав людям про страшні лиха, що їх зазнала Україна, про те, що всі «праведні» українські гетьмани були спалені шляхтою або заживо, або після смерті (трупі Богдана і Тимоша Хмельницьких було піддано вогню в Чигирині, аби знищити навіть пам'ять про них). Диякон проголосив:

Нехай ворог гине! Беріть ножі! освятили...

І народ кинувся розбирати ножі, що згодом «заблищали по всій Україні».

Треті півні

Ляхи розкошували, не знаючи, що панувати їм судилося лише один день, поки не розпочалось повстання.

Коліївщина, це «пекельнеє свято», охопила всю Україну, але минув час і про неї забули. Онуки славних учасників повстання «панам жито сіють».

Серед ночі берегом Дніпра йшов козак, йшов і журився, бо його серце чуло щось недобре. Він йшов не у Вільшану до коханої, а у Черкаси до ляхів, яких буде бити, коли почує сигнал до повстання (цей сигнал - треті півні).

Ярема замислився над долею України, сподіваючись, що народ вибере собі незалежність і, як символ цієї незалежності, у степах України знов «блисне булава».

Поринувши у свої думки, він і не помітив, що почалась буря:

Там Оксана, там весело

І в сірій свитині;

А тут... а тут... що ще буде?

Може, ще загину.

Червоний бенкет

«Задзвонили в усі дзвони по всій Україні», і гайдамаки почали бити ляхів. З бойовим покликом «Гине шляхта, гине!» «по горищах, по коморах, по льохах, усюди; всіх уклали, все забрали».

У Черкаси, де діяв Залізник, прийшов і Ярема. Там він дізнався про те, що конфедерати вбили титаря і вкрали Оксану. Ярема попросився у реєстр до Залізняка. Оскільки хлопець був сиротою і не мав прізвища, то його записали як Галайду (бездомний бурлака). Дали

Яремі коня і, залишивши за собою палаючі Черкаси, поїхали далі, а Ярема всю дорогу мовчав тяжко тужив за Оксаною.

Гупалівщина

Повстання охопило всю Україну:

...осталися діти та собаки - Жінки навіть з рогачами Пішли в гайдамаки.

Поет у ліричному відступі говорить про те, що у кривавій різні винні «ксьондзи, езуїти», які посіяли ворожнечу між братніми слов'янськими народами.

Коли загін Залізняка приїхав у Вільшану, Ярема дізнався про те, що ляхів там вже вбили, а тепер поховали. Тоді ж повстанці познайомилися з хлопцем-підлітком, який разом зі своїм батьком пішов у гайдамаки. У хлопця розпитали дорогу до Будищ, де в яру було озеро, а попід горою стояв ліс. У тому лісі ляхи поховались на деревах, і їх позбивали з дерев, як груші. Там же повстанці знайшли скарби конфедератів і потім пішли карати ворогів у Лисянку.

Бенкет у Лисянці

Гонта і Залізняк керували повстанням у Лисянці. Повстанці не жаліли нікого: ні жінок, ні дітей. Особливо лютував Ярема. Тепер у нього було і золото, і слава, але ніщо у світі не могло вгамувати його тугу за Оксаною. Гайдамаки влаштували бенкет у Лисянці, пили й гуляли, а кругом їх палала пожежа, чорніли на кроквах обгорілі трупи повішених. Тут Ярема побачив переодягненого у козацьку кирею Лейбу, який розповів йому, що в будинку, за мурами якого сховалися ляхи, знаходиться Оксана. Гонта та Залізняк наказали козакам палити по будинку з гармат, та Ярема встиг з Лейбою прокрастися туди, в самий льох, і вихопити ледь живу Оксану. Прямо звідти він повіз її до Лебедина.

Лебедин

У Лебедині Оксана опритомніла в монастирі і розповіла бабусі-черниці про те, як потрапила в полон до ляхів, як хотіла накласти на себе руки. Від цього вчинку її врятували лише думка про Ярему та кохання до нього.

Черниця, у свою чергу, розказала, що саме Ярема Галайда привіз дівчину до Лебедина і обіцяв за нею приїхати. Він і справді повернувся, обвінчався з Оксаною, того ж дня покинув її, щоб разом із Залізняком бити ляхів.

Гонта в Умані

Пройшло літо, настала зима, а повстання тривало, тривало аж до весни:

Не спинала весна крові,

Ні злості людської.

Тяжко глянуть, а згадаєм -

Так було і в Трої.

Так і буде.

Ярема прославився на всю Україну як завзятий гайдамака:

Максим ріже, а Ярема

Не ріже - лютує:

З ножем в руках на пожарах

І днює й ноче.

• Гайдамаки хмарою обступили Умань і затопили її панською кров'ю. Аж ось гайдамаки привели до Гонти ксьондза-вчителя і двох його учнів, хлопчиків-католиків, синів Гонти. Гонта, вірний присязі, наказав убити ксьондза, а дітей привселюдно примусив зізнатися, що вони католики. Батьківське горе не знало меж:

Сини мої, сини мої!

Чом ви не великі?

Чом ви ляха не ріжете?

А сьогодні, сини мої,

Горе мені з вами!

Поцілуйте мене, діти,

Бо не я вбиваю,

А присяга.

Гонта своїми руками зарізав обох синів, заборонивши їх ховати, як і всіх інших католиків. Потім він наказав зруйнувати базиліанську школу, де вчились його діти. Гайдамаки розбивали об каміння ксьондзів-учителів, а школярів живих топили у криниці.

Гонта, не тямлячи себе від горя, мов навіжений бігав по Умані і кричав, закликаючи безжалісно нищити ляхів.

Прямо на пожарищі гайдамаки сіли вечеряти. Не було серед них тільки Гонти. Криючись від усіх, він шукав когось серед купи мертвих. Знайшов трупи своїх дітей, поніс їх у поле поховати:

Поклав обох, із кишені Китайку виймає;

Поцілував мертвих в очі.

Хрестить, накриває

Червоною китайкою

Голови козачі.

Розкрив, ще раз подивився...

Тяжко-важко плаче:

«Сини мої, сини мої!

На ту Україну

Дивіться: ви за неї

Й я за неї гину».

Поховавши синів, Гонта пішов геть, оглядаючись на степ. Він бажав тепер для себе тільки швидкої смерті.

Епілог

Автор шкодує за часами, коли Залізняк і Гонта гуляли по Україні, караючи ворогів. Згадає свого батька сусідів, які любили слухати оповіді діда про Коліївщину.

Майже рік тривало повстання та й ущухло. Гонту ляхи піддали нелюдському катуванню і стратили. Не лишилася по ньому ні хреста, ні могили. Залізняк, дізнавшись про страшну загибель товариша, помер з горя. Гайдамаки поховали Залізняка в степу, насипали високу могилу. Довго стояв над тією могилою Ярема, а потім заплакав і пішов геть.

Гайдамаки після придушення повстання розійшлися хто куди. Тим часом було зруйновано Запорізьку Січ. А Україна «навіки заснула». Тільки часом колишні повстанці, старі, ідучи понад Дніпром, співають гайдамацьких пісень.

II. Період 1843 - 1847 рр.

Це золота пора творчої зрілості Тараса Шевченка.

Перший період цих років - період «трьох літ» (як і назва циклу від назви останнього вірша, уміщеного в рукописній збірці).

«Тризна» - перший твір цього етапу творчості.

«Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», поема «Сова», «Невольник», «Великий льох», «Наймичка», «Сон», «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим...», «Заповіт».

Провідний метод - критичний реалізм.

«Заповіт»(1845)

Історія написання

Гостюючи на Переяславщині в грудні 1845 р., Шевченко серйозно захворів. У нього виникла невесела думка сказати людям останнє слово.

Композиція, ідейний зміст

За формою «Заповіт» - монолог. Складається з шести строф, які об'єднані попарно й утворюють ніби три сходинки, кожна з яких має свою провідну думку.

Перші - вражають простотою, буденністю. Простежується логічний ланцюжок: слово «поховайте» - образ труни - висока могила - уся Україна, зігріта любов'ю Шевченка. Читач піднімається на таку височінь, що видно всю Україну, відчуває себе господарем цієї краси й величі та усвідомлює громадянську відповідальність за її долю.

У двох наступних парах строф автор лине думкою до рідного народу, турбується про його майбутнє. Шевченко вірить, що трудящі переможуть, скинуть з себе пута, тому й звертається до них із закликом:

...вставайте, Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю Волю окропіте.

Ці рядки - кульмінація думок і вибух пристрасті поета, його найзаповітніше бажання. У них - сподівання, що після смерті поета здійсниться його палка мрія про волю народу.

Про «Заповіт» або за його мотивами написано сотні творів: М. Рильський «Слово про рідну матір», М. Тихонов «Слово на Тарасовій горі в Каневі», М. Танк «Заповіт» та ін.

На слова й мотив «Заповіту» написано понад 50 музичних творів: хори М. Лисенка, Г. Гладкого, М. Вербицького, О. Кошиця, К. Стеценка, Я. Степового, Л. Ревуцького; кантати С. Людкевича, Б. Лятошинського, симфонічні поеми і т.д.

«Сон» («У всякого своя доля...»), (1844)

Жанр

Поема «Сон» - перший в українській літературі твір політичної сатири.

Сатиричний твір - твір викривального змісту, у якому різко висміяні реакційні, потворні явища в суспільному житті або риси характеру людей.

Викриваючи негативне, антинародне, сатира утверджує позитивне, демократичне, високоморальне.

Назва - від образної алегоричної форми викладення змісту сну. Кріпосництво - як жахливий сон, від якого дерев'яніє навіть людина, що спить. Поет закликав прокинутися, позбутися жахів і жити повноцінним життям.

У невеличкому творі автор прагнув охопити всю Російську імперію, і сон виправдовує уривчастість розповіді, швидку зміну подій, казкові пересування, фантастичні картини (сцена «генерального мордобиття»), алегоричні образи (біла пташка - душа замучених козаків), звільняє від довгих переходів.

Сюжет і композиція

У вступній частині Шевченко саркастично таврує головні недоліки кріпосницького суспільства, готує читача до основної розповіді. Дає загальну характеристику російського самодержавства. «Той мурує, той руйнує» - слова, що мають підтекст (одні використовують працю інших, і в цьому недосконалість суспільства).

Поет засуджує загарбницьку політику імператора Миколи I та його попередників; характеризує панів як п'явок трудового народу.

Основна розповідь - поетова розповідь про видіння, які нібито йому приснилися. У польоті за совою ліричний герой поеми в зажурі прощається з Україною, «безталанною вдовою», і обіцяє їй повернутися.

Перша картина - опис літнього ранку. Чарівні пейзажі контрастують з картинами життя суспільства - злигоднів покріпаченого народу України, знущання панів («з шкурою знімають», «розпинають», «катують»...).

У ліричних відступах поет від імені народу ставить актуальне для свого часу питання: «Чи довго ще на сім світі катам панувати?» (підтекст - заклик до збройного повстання).

Друга картина - зимовий пейзаж, співзвучний з долею каторжників. Поет пролітає над пустинею вічного холоду, чує, «як загули кайдани під землею» (змальовано Сибір — могилу каторжників). Автор називає винуватцем цього лиха «неситого» царя.

Шевченко створює образ борця, у якому узагальнює риси багатьох поколінь волелюбних, самовідданих, героїчних, гідних патріотів.

Третя частина поеми починається міським пейзажем, на тлі якого муштрують солдатів.

Герой поеми потрапляє на феєрверк, на якому зустрічає земляка, що став рабом-перевертнем.

Потрапивши до царського палацу, герой сміливо вигукує: «Так от де рай!» Але цей рай не для трудівників, а для свавільних панів.

Тематика: зображення неймовірних страждань трудящих і «райського життя» панів, показ свавілля та морального виродження панівних класів, продажності чиновництва.

Ідея: викриття аморальності паразитизму та віропідданства, заклик до людської гідності, пробудження національної свідомості трудящих.

I. Франко назвав поему «сміливим маніфестом слова проти темного царства».

«Кавказ» (1845)

Жанр: сатирична поема з елементами лірики й героїки.

Джерела: загарбницька війна царської Росії проти народів Кавказу (1840 - 1845). Загибель у цій війні друга Шевченка Якова де Бальмена дала поштовх до написання поеми, у якій піднімається питання про право на щастя всіх поневолених народів.

Ідейно-художній зміст

Вступ - похмурий пейзаж гір, оповитих хмарами, засіяних горем і политих кров'ю. Автор готує читача до розповіді про трагічні події війни.

Символічний образ Прометея втілює незламність, безсмертність, титанізм народу, а образ неситого орла - царат. «Не вмирає душа наша, не вмирає воля» - звучать оптимістичні поетові слова (епітет «наша» стосується не тільки українського, а й усіх поневолених народів).

У поемі автор прославляє кавказькі сині гори та мужніх горців. Звучать виразні революційні мотиви: «Борітеся - поборете!», «бо за вас правда» (звертається до всіх народів, уярмлених царатом). Афоризмами стали слова з поеми: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля», «Кати знущаються над нами, а правда наша п'яна спить», «До нас в науку!» та ін.

Тема: викриття загарбницької політики російського самодержавства, реакційної ролі церкви й дворянської моралі.

Ідея: співчуття поневоленим, схвалення патріотичної, мужньої боротьби горців, утвердження безсмертя народу; заклик до об'єднання зусиль народів для боротьби проти спільного ворога - російського царату.

Стислий переказ твору

Кавказькі гори «засіяні горем, кровію политі» - тривалий час там іде війна. Споконвіку там орел (символ російського самодержавства) карає Прометея (символ нескореного народу), та не в змозі остаточно здолати непокірного титана:

Не вмирає душа наша,

Не вмирає воля.

І неситий не виоре

На дні моря поле.

Не скує душі живої

І слова живого.

Не понесе слави Бога,

Великого Бога.

Ліричний герой поеми звертається до Бога, запитуючи, коли, нарешті, «прокинеться правда», коли кати народу перестануть знущатися з людей:

Ми віруєм твоїй силі

І духу живому.

Встане правда! встане воля!

І тобі одному

Помоляться всі язики

Вовіки і віки.

А поки що течуть ріки.

Кровавії ріки!

Кавказькі гори политі кров'ю, бо там живе волелюбний народ, який чинить відчайдушний опір завойовникам. Тому тисячами гинуть царські солдати, летиться кров. А сльози - удов'ї, дівочі, матерів і батьків! їх вистачило б на те, щоб утопить «всіх імператорів... з дітьми і внуками».

Ліричний герой поеми славить «лицарів великих» - синів Кавказу, які мужньо відстоюють своє право на мирну працю, на життя за власними законами:

Борітеся - поборете,

Вам Бог помагає!

За вас правда, за вас слава

І воля святая!

Поет протиставляє вільному Кавказу, де ніхто не зазіхає на чуже, кріпосницьку Росію. У цій країні, що здавна пишається своїми християнськими традиціями, можуть навчити лише, як ошукувати людей, здирати з них останню шкуру, мордувати по тюрмах і як продавати чи програвати в карти своїх же одновірців-християн.

Ліричний герой гірко докоряє панству: «Ви любите на братові шкуру, а не душу!».

Зажерливі й багаті моляться розіп'ятому за людство Христу, будують йому храми і каплиці, кладуть перед його образом «неутомленіє поклони»:

За кражу, за війну, за кров,

Щоб братню кров пролити просять

І потім в дар тобі приносять

З пожару вкрадений покров!!!

Поема закінчується зверненням поета до його загиблого друга Якова де Бальмена, який склав голову «не за Україну, а за її ката». А ліричний герой залишається наодинці зі своїми гіркими роздумами про долю України.

Гнів і обурення ліричного героя твору викликає лицемірство провідників загарбницької політики царату, які намагаються прикрити свої хижацькі наміри облудними твердженнями, нібито вони несуть просвіту темним «диким» народам:

Просвітілись! та ще й хочем

Других просвітити,

Сонце правди показати

Сліпим, бачиш, дітям!..

Все покажем! тільки дайте

Себе в руку взяти,

Як і тюрми муровати,

Кайдани кувати.

Всьому навчим; тільки дайте

Свої сині гори

Остатнії... бо вже взяли

І поле, і море.

«І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» (1845)

Жанр: послання

Особливості побудови: відсутність епічного, перевага ліричного, пройнятого актуальними громадянськими мотивами.

В епіграфі до послання (слова з Біблії «Коли хто говорить: люблю Бога, а брата свого ненавидить, - лже оце») автор натякає на панів-експлуататорів, які, знущаючись з народу, говорять, що його люблять.

Ідейно-художній зміст

У своєму посланні Шевченко розвинув ідеї, закладені у творах, написаних у попередні роки, указав на історичне коріння суспільних явищ. Він зіставляє минуле, сучасне, майбутнє.

Ліричний герой важко переживає трагізм навколишнього життя, критикує панів, указує їм на інший шлях (лякає жахами революції і закликає припинити знуцання з народу).

«В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля», - пише Шевченко, вважаючи, що український народ має всі підстави для формування своєї самостійної держави й культури.

У творі має місце діалог між паном і ліричним героєм про самобутність культури українського народу та її роль у визволенні з-під ярма самодержавства. Правду треба шукати на власній землі, співаючись на свій народ, справжню волю можна здобути тільки шляхом єднання.

Шевченко ставить п'ять коротких запитань, натякаючи на те, що історію треба переглянути: «Що ми?», «Чиї сини?», «Яких батьків?», «Ким закуті?», «За що закуті?»

Ідея і значення твору вплив на формування національної самосвідомості українського народу, осуд байдужості до майбутнього свого народу, утвердження демократичного розуміння історії України та її культурного процесу.

III. Невольничча поезія (1847 - 1857)

- Цикл «В казематі», який складається з 13 віршів;

- період 1847- 1850рр.: поеми «Княжна», «Москалева криниця», «Варнак», «Царі», «Марина», «Сотник», «Петрусь», 100 віршів («Думи мої...», «І виріс я на чужині...», «Заросли шляхи тернами...» та ін.);

- період 1850 - 1857 рр.: вірш «Мій Боже милий, знову лихо!»; повісті російською мовою («Наймичка», «Музикант», «Несчастный», «Капитанша», «Близнецы», «Художник», «Прогулка с удовольствием и без морали», «Варнак», «Княгиня»).

Характерні риси творчості цього періоду:

- автобіографічні та соціально-побутові твори;
- мотиви суму, самотності, розпачу;
- прагнення волі, роздуми про сенс, мету життя людини - головні акценти;
- звернення до історичного минулого України («Іржавець», «Чернець» тощо);
- тематичні пласти прози: злидні закріпаченого селянства, тяжке життя солдатів царської армії, трагічна доля талановитих кріпаків, звиродніння дворян і офіцерів та ін.

«Мені однаково» (1847)

Центральна поезія циклу «В казематі», який є своєрідним прологом до «невольничої» лірики Шевченка.

Основний мотив поєднання громадянського й особистого в житті людини.

Композиція

Умовний поділ поезії на дві частини:

- I - 18 рядків;

- II - останні 5.

Твір побудований за принципом протиставлення.

Ідейно-художній зміст

Герой пригадує своє невільницьке минуле на чужині («В неволі виріс між чужими»), усвідомлює свій невільницький стан, майбутнє без надії на волю («В неволі, плачучи, умру»).

Поетові здається, що він так мало зробив, що й «малого сліду» не залишить по собі.

Крізь ґрати поет бачить Україну - «не свою» землю.

Основна ідея виражена у рядках:

Та не однаково мені,

Як Україну злії, люде

Присплять, лукаві, і в огні

її, окраденую, збудять...

«Мені однаково...» - твір-маніфест про прометеївську самопожертву в ім'я невмирущості української нації, щастя народу. У творі порушена ключова проблема для України - бути чи не бути їй самостійною незалежною державою.

IV. Творчість після заслання (1857 — 1861)

Поема «Неофіти», незавершений твір «Юродивий», автобіографічний триптих «Доля», «Муза», «Слава», поема «Марія», переспіви біблійних мотивів та давньоруських літературних пам'яток («Плач Ярославни»), вірш «Марку Вовчку», «Я не нездужаю, нівроку...», «Світе ясний», «Ісаія. Глава 35.»

У творах цього періоду Т. Шевченко продовжує висловлювати гнів проти тиранів народу. Наснаги поетові давало зростання селянського руху в Україні, листи-скарги, що систематично надходили Тарасові Григоровичу, у яких люди просто кричали та плакали від соціального ярма («Пани останню кров висисають, попи, звичайно, службу правлять, а народ бідний терпить та сльози нищечком витирає»).